

תורה ומדע כביטוי ליושר ועיגולים

- א. מבוא
- ב. מדעי המדע ומדע המי
- ג. יושר ועיגולים
- ד. גישה חדשה
- ה. סיכום

א. מבוא

חוסר תאימות הוא אופייני למה שאינו יכול לדור בכפיפה אחת. אם המדע והדת אינם תואמים, זה אומר שהם לא יכולים להסכים באופן מהותי, ושאלם נאמץ אחד, השני יידחה בהכרח. דתות מציעות אמונות ודוגמות, בעוד שמדע מוגדר כידע רציונלי, שיטתי ואובייקטיבי על עולם של אובייקטים. אחד דורש אמונה, האחר אינו מכיר אלא בתוקפן של ראיות מתמטיות או אמפיריות. למרות שלא ניתן לצמצם את התורה להגדרה המקובלת של דת, בשאלה שבה אנו עוסקים כאן, התורה אינה יוצאת מכלל שאר הדתות.

אם התורה הייתה מסתפקת בהשפעה על ההתנהגות המוסרית, לא היה קיים, לפחות מבחינה מעשית, ניגוד אינטרסים. אלא שהתורה מבקשת לתאר ולהסביר לא רק את התנהגותו של האדם, אלא גם את העולם הסובב אותו, דבר שלכאורה שייך לתחום המחקר המדעי. מצד שני גם המדע לא מסתפק בללמוד את עולם הטבע. הוא מתיימר לחקור ולהבין גם את ההתנהגות האנושית באמצעות כלים שונים כמו פסיכולוגיה וסוציולוגיה למשל. יותר מזה, בסוגיית אתיות רבות, כגון שיבוט או המתת חסד, נמצא המדע בקונפליקט פתוח מול רוב העמדות האמוניות המקובלות.

1. ראה גם את מאמרו של הרב ערן משה מרגלית, "השווייט רצון האדם לרוצן ה'", בספר זה העוסק בנושא קרוב.

גם בלי להיכנס לזירה המוסרית גרידא, ישנם מספר נושאים ה'מככבים' זה כמה שנים בשדה הקרב של התורה והמדע. סוגיות הבריאה ותורת האבולוציה מהוות דוגמאות קלסיות לכך. לא נפרט כאן את הסוגיות האלה, שדה הקרב הנ"ל רווי בדיו שנשפך כמו בקולמוסים שנשברו. נזכיר רק כי שאלת הבריאה כוללת לא רק את בעיית גיל העולם אלא גם הופעת מרכיביו השונים, כגון אור וחומר, חלל וזמן ועוד. בזירה הצנועה יותר של הפלנטה שלנו, שאלת האבולוציה דנה בהופעת החיים עלי אדמות וליתר דיוק – וכאב – של חיי האדם עצמו, כולל הקשר בינו לבין צורות החיים האחרות. כאשר המדע טוען שהגנום של שימפנזה קרוב יותר לזה של האדם מאשר לזה של הגורילה, יש מקום לשאלות רבות ומורכבות.

אחד הניסיונות האחרונים והפופולריים של פיוס בין תורה ומדע נמצא בגישתו של הפיזיקאי פרופ' נתן אביעזר מאוניברסיטת בר אילן. פרופ' אביעזר מציע קריאה כמעט מדעית של פרק הפתיחה של ספר בראשית לאור התגליות האחרונות של הפיזיקה המודרנית.² אביעזר טוען בין היתר שקריאה שכזו מובילה לפתרון רוב הסתירות בין סיפור התורה לבין התאוריות המקובלות היום באסטרופיזיקה. סתירות אלה, אומר פרופ' אביעזר, הן פרי השילוב של בורות מדעית עם קריאה פשטנית או נאיבית מדי של המקרא. גם אם לא מסכימים אתו, אי אפשר להכחיש שגישתו די מקורית ולפעמים אפילו מאוד אלגנטית.

לפני פחות משנתיים הזמינה ד"ר לאה מזור מהאוניברסיטה העברית בירושלים יותר מעשרה חוקרים והוגי דעות שונים, דתיים וחילוניים, אנשי דת ואנשי אקדמיה, להביע את דעותיהם בגישה של פרופ' אביעזר.³ קשת הדעות פורסת יפה את מרחב התגובות האפשריות. מחוסר המקום ולא מחוסר העניין לא נוכל להביא את כולן. נציין רק עובדה מעניינת אחת. לכולן נקודה אחת משותפת: אף אחד לא מצא בגישה של פרופ' אביעזר פתרון מספק לקונפליקט בין תורה למדע. לא המדענים ולא הרבנים שבהם יצאו מפויסים או אפילו נרגשים מהעבודה של הפרופסור מבר אילן. יותר מזה, טענו חלק מהנשאלים, הרצון הכמו אובססיבי להתאים את הפרדיגמה המדעית עד לפרטים הקטנים ביותר עם פרשנות שהיא אחרי הכול די רחוקה מפשט הכתוב, רצון זה חושף את השבריריות והסכנה הטמונות בהתאמה שכזו. אין לאף אחד ספק בכנותו של פרופ' אביעזר, לא כמדען ולא כאיש מאמין. אבל שברירות זו חושפת "פוטנציאל

2. פרופ' נתן אביעזר, בראשית ברא בריאת העולם על פי התורה והמדע, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1994.

3. http://mikrarevivim.blogspot.co.il/2011/09/blog-post_229.html

לקרע מאיים" כלשונה של אדוה הכהן. במילים אחרות, כאשר בונים בניין כה יפה אבל כה עדין, מדויק באופן כמעט מתמטי, כל תזוזה קטנה עלולה לגרום להרס הבניין כולו. כלומר, כל שינוי של הפרדיגמה המדעית, שינוי אפשרי בהחלט, ידרוש רוויזיה יסודית של כל התאוריה של פרופ' אביעזר.

לא ניתן לסיים את פרק המבוא מבלי להזכיר את גישתו של הרב קוק. גישה זו נחקרה, בין היתר על ידי פרופ' שלום רוזנברג.⁴ בזמנו – ואולי עדיין בזמננו – הרב קוק זעזע את העמדה השמרנית של היהדות ביחסו החיובי לתורת האבולוציה של דרווין. פרופ' רוזנברג מדגיש שיחס זה מהווה פרט המלמד על הכלל, כלומר על היחס החיובי של הרב קוק למדע בכלל, ואפילו בתגליות שלכאורה סותרות אקסיומות דתיות מקובלות. אצל הראי"ה לא מדובר בעריכת הקבלה פרטנית ומדויקת כמו שראינו בגישה של פרופ' אביעזר. לפי הרב קוק הפירוש הפילוסופי של תאוריה מדעית (כולל זו של האבולוציה) שואף בסופו של דבר לפרשנות האזוטריית של תורת הסוד. טענה זו מניחה שתי הנחות לפחות. הראשונה היא שהמדע איננו רק כלי להבנת העולם, אלא גם או אפילו בעיקר דרך אנושית לגלות את האמת. ואם באמת אמתית עסקינן אז לא משנה מי חושף אותה: ליהודי וללא יהודי אותה אמינות בדיוק, כדברי הרמב"ם:

ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם, שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראייה שנתגלתה והטעם שנודע.

(הלכות קידוש החודש י"ז, כד)

שנית, הרב קוק, ברמת מודעות זו או אחרת, דוגל בתורת הדיאלקטיקה היסטוריוסופית של הגל. במילים פשוטות, תאוריה זו מניחה רצף ועקביות בהתפתחות האידאות (הרעיונות) של המחשבה האנושית. הקונפליקטים, המתחים, הוויכוחים, מלחמת הדעות – כלשונו של הראי"ה – כולם תורמים באופן עקבי לבירור ולחשיפת האמת.

הנחות אלה לא מובנות מאליהן. הן משתייכות לתפיסה מיוחדת של העולם המערבי השנויה היום במחלוקת. מחלוקת זו נוגעת בעיקר לתועלת המדע,

4. ראה בספרו בעקבות הכוזרי, הוצאת ספרית מעלה, 1990; ובמבוא לאסופת המאמרים תורה ומדע בהגות היהודית החדשה, הוצאת משרד החינוך והתרבות, תשמ"ח.

הטכנולוגיה והקדמה. הזרמים הפוסט-מודרניים שהתפתחו בעשורים האחרונים של המאה העשרים, ומכים את שורשיהם בטרואמה הנוראית של מלחמת העולם השנייה ושל השואה, מטילים ספק גדול בנכונותן של הנחות היסוד של הרב קוק. באופן די פרדוקסלי וכפי שהסביר זאת הרב שג"ר זצ"ל במקומות רבים,⁵ הרב קוק עצמו הוא זה שזרע את הזרעים הראשוניים של הפוסט-מודרניזם ביהדות. הגישה הפוסט-מודרנית מוותרת על היכולת להגיע לידיעת האמת דרך תהליך רציונלי ורציף. בגרסה רדיקלית יותר היא אפילו מסרבת לקבל כנתון פשוט את קיומה של אותה האמת הנחשקת על ידי הפילוסופים, המדענים והמאמינים. איך ניתן ליישב את הסתירה בעמדות הראי"ה? אולי לקראת סוף ימיו, כשראה הרב את הופעתה באופק של המפלצת הנאצית, הוא איבד מההתלהבות המעט נאיבית והאמון המעט עיוור שהיה לו עד אז במדע ובקדמה האנושית.

ראינו אם כן ששתי גישות חשובות, המנסות שתיהן כל אחת בדרכה שלה לגשר על הפער בין המדע לתורה ובכך לפייס אותם, מובילות לדעתנו לדרכים ללא מוצא. במאמר זה רצוננו להציג גישה נוספת, או ליתר דיוק כיוון מחשבה אחר, שאולי יביא לנו מעט תקווה. כדי לעשות זאת עלינו להבין קודם כל מהו המקור העמוק לשורש המתח שבין שני הקטבים של המחלוקת. אנו מאמינים שדווקא מתוך טיפול שורש כזה ניתן להצמיח חשיבה חדשה ופורייה. שני הפרקים הבאים יכניסו אותנו לעומק הבעיה, ובפרק האחרון נציג את גישתנו שבע"ה תביא בשורה מרעננת לשיח המרתק הנידון בספר זה.

ב. מדעי הקה ומדע המי

כדרכו, לוקח אותנו פרופ' שלום רוזנברג לטיסה מעל לקונפליקט בין תורה למדע:

נתאר את עצמנו טסים מעל לרשת כבישים ביום בו הראות קשה, כשאנו רואים בצורה מטושטשת הצטלבות בין שני כבישים בהם נוסעות מכוניות. אנו משוכנעים שהמכוניות עומדות להתנגש בצומת, אלא שאנו טועים, היות ואין אנו מבחינים שהמכוניות נעות לעבר הצומת בשני מפלסים שונים. הדת והמדע שייכים לשני מפלסים שונים, ההתנגשות לא חייבת להתקיים. אכן ההתנגשות מתרחשת, כאשר אחת המכוניות עוברת למסלול אחר, דהיינו כאשר אנשי הדת קוראים את הטקסט

5. למשל הספר כלים שבורים, הוצאת ישיבת שיח יצחק, תשס"ד.

בצורה פשטנית, או כאשר המדענים מעלים ספקולציות ומכריזים עליהן כאמיתות מבוססות. (שלום רוזנברג, "להתחיל מבראשית", באתר nrg)⁶

אך מהם שני המפלסים שעליהם נעות המכוניות שלנו? כדי להעמיק בכיוון הזה איעזר במאמרו של פרופ' ז'ורז' הנסל המופיע בספרו 'חקירות תלמודיות'⁷. נקודת המוצא של הנסל נמצאת בהלכה פסוקה:

הרואה חכמי ישראל אומר: בא"י א-להינו מלך העולם שחלק מחכמתו ליראיו. הרואה חכמי אומות העולם שחכמים בחכמות העולם אומר: בא"י אמ"ה שנתן מחכמתו לבשר ודם. (שולחן ערוך או"ח רכ"ד, ו-ז)

הנסל מדגיש שאותו מונח, חכמה, מתאר את האמת המתגלה בתורה ואת האמת המופיעה במדע. במילים אחרות, עבור המסורת היהודית התורה והמדע הן שתי דרכים או שני תחומים בעלי אופק משותף, אופק הידע. הנסל טוען שההבחנה המוחלטת בין מישור האמונה למישור הידע הרציונלי היא זרה למסורת היהודית. בשבילה, התורה והמדע הם שני תחומים השייכים לאותו רצון של גילוי וחשיפת האמת. דעה זו מוצאת אישור נוסף בביטוי 'חכמות חיצוניות', שמתייחס לרוב לידע הכללי, למעט ידיעת התורה. יחד עם זאת קיימת היררכיה ברורה בין שני התחומים:

רבי אליעזר בן חסמא אומר: קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות. תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה. (אבות ג', יח)

הסדר ברור: התורה, כולל פרטי פרטים שלה, היא החלק המרכזי של החכמה. האסטרונומיה והגאומטריה⁸ (תקופות וגימטריאות), כלומר המתמטיקה, הם החלק ההיקפי, כמו מנה ראשונה או קינוח ביחס למנה העיקרית.

לפי הנסל, היררכיה זו אינה מבוססת על ההבדל במידת האמת שהתורה והמדע מגיעים אליה. היא גם לא נובעת מהשיקול התאולוגי הטוען שהתורה התקבלה על ידי התגלות נבואית, ואילו הצלחת המדע היא פרי התבונה האנושית בלבד. מה שמבדיל בין התורה למדע הוא התוכן. מטרת התורה היא קודם כול להגדיר מה צריכה להיות ההתנהגות האנושית. במילים אחרות, התורה עוסקת באדם כאדם, בתור יצור מודע, אחראי, חופשי אבל גם כפוף לחובות המסדירים את אוסף הקשרים המרובים הקיימים בעולמו, בחברתו. כל מערכות היחסים שבין אדם לחברו, בין אדם לעצמו

6. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/000/341.html>

7. ז'ורז' הנסל, "מדעי המדע ומדע המ", חקירות תלמודיות, הוצאת כנרת זמורה-ביתן דביר, 2010.

8. ראה בפירושו של המהר"ל, דרך חיים, על אתר.

וגם בין האדם לעולמו הטבעי, וכל השאיפות של האדם לשלמות ולהתעלות, כל אלה נמדדים בקני המידה של מוסר הא-לוהי המתגלה בתורה.

במילים אחרות, אומר הנסל, התורה באה לענות על השאלה: מיהו האדם? אבל לא בתור יצור חומרי או כאובייקט שניתן לפרט את תכונותיו. השאלה איננה "מהו אדם?" אלא "מי הוא האדם?" בנושא, כפרסונה. יוצא מזה כי התורה מתייחסת בראש ובראשונה לרצון האדם, לשכלו ולמחשבתו בעבר בהווה ובעתיד. האידיאל והעמיד הם חלק בלתי נפרד מההגדרה של האדם כמו עברו וזהותו הנוכחית. אנחנו לא יכולים להיות מרוצים על ידי "אני חושב, משמע אני קיים" (מחשבה קרטזית) או "אני, משמע אני קיים" (מחשבה אקזיסטנציאלית). למען האמת, אומרת התורה, "אני טרם הגעתי לקיום אמת".

"המדעים החיצוניים", לעומת זאת, סוקרים כל אחד תוכן מסוים, היבט מסוים של מציאות, ומטרתם לענות על השאלות "מה זה?" "מה יש?". במקום לשאלה "מי?" מופיעה השאלה "מה?". הפיזיקה, הכימיה, הביולוגיה ומדעי החברה והרוח, כולל פסיכולוגיה ופסיכואנליזה, כל אחד עם הגישה שלו ובתחומו הספציפי, מבקשים לתאר ולהבין היבט מסוים של מציאות אובייקטיבית. הם לא מתיימרים להגיע להבנה של אדם כאדם, כ"יצור מוסרי" במובן הרחב של הביטוי.

בשביל הנסל, כל אדם בהיותו אדם נמצא בתוך רשת של קשרים וסולידריות, ברמה של זוג, משפחה, עיר, אומה או אנושות. רשת זו כוללת גם את בעלי החיים, עולם הצומח ועולם הדומם. לאדם כאדם, ריבוי זה פירושו ריבוי של אֶחָרִיּוּת. כיצד ליישב את כולן, מה הן היקפן, מגבלותיהן ואינטראקציות ביניהן? זהו נושא מדע האדם כ"מדע של מ", הווה אומר: מדע של אחריות.

הבדל התפיסות בין התורה כמדע או כחכמה של האדם והמדע כחכמה של חקר "יצור האדם" בולט בצורה ברורה בדוגמה הבאה.

לאדם יש היסטוריה, וזה נכון במיוחד עבור היהודי, שההיסטוריה שלו נוטה להיות נצחית. מה לומדים ממנה, מה הם הסיגים, הכתמים והסטיות של ההיסטוריה? אין זה מתפקידו של ההיסטוריון להפיק ממחקרו רשימה של נורמות התנהגותיות או מוסריות, וזאת ללא קשר לדיוק של התיאורים שהוא יכול להשיג. הרב ליאון אשכנזי⁹

9. הרב יהודא אשכנזי זצ"ל (1922-1996) המכונה 'מניטו', היה מגדולי הוגי הדעות ומורי הדרך הרוחניים שקמו בדורנו ליהדות צרפת ולדוברי הצרפתית. תורתו הציעה זווית רעננה להבנת התורה, להבנת ההיסטוריה הלאומית והעולמית, ולהבנת המשכיות היהדות באמצעות חקירת

בנה מגישה זו את הציר המרכזי של שיטתו, המכונה 'שיטת התולדות'. במנטליות המודרנית, תפיסת ההיסטוריה מתייחסת באופן דומיננטי להיסטוריה של אירועים. לא זו המשמעות של ה'תולדות'. שיטת התולדות מתייחסת להיסטוריה של הנושא של אירועים, של הדרך להיות אדם המתגלה באותו דור. הדגש הוא על שינוי זהותו של הנושא לאורך הזמן. לפיכך, המנטליות המקראית, דרך השיח המקראי, מודאגת יותר מההיסטוריה של הנושא כנושא מאשר ממה שקורה בחיים שלו, או מה שממלא את זמנו של הנושא, כלומר ההיסטוריה של אירועים.¹⁰

בתוך הריבוי של "המדעים החיצוניים", מוסיף הנסל, האופי המרכזי של התורה לא נמצא בשיקולים פורמליים אלא בתפיסה ובהבנה שיש למסורת בתוכן שלה. יוצא מזה, כפי שמסכם הנסל, שגישת המסורת היהודית ביחס למדע היא כהסכמה מותנית. היא מסכימה לטענה שהמדע יכול להיות חזון אותנטי של מציאות ולכך שמקומו במחשבה תאורטית אובייקטיבית וכנה הוא חשוב. אבל הסכמה זו היא על תנאי. היא באה עם הגבלות מסוימות, ובעיקר בדרישה שהמדע לא יצא מהמקום הראוי לו, כלומר, בפריפריה של האמת. מדע של מה לא יכול להוות תחליף למדע של מי. האמת המרכזית היא תורת תולדות האדם.

ג. יושר ועיגולים

ראינו בפרק הקודם שהיחס בין מדעי הטבע לבין חכמת התורה יכול להתפרש כחיס בין חקר עולם האובייקטים לעומת חקר עולם הסובייקטים, או "מדעי המָה לעומת מדע המִי" כלשונו של פרופ' ז'ורז' הנסל. להבחנה זו יש מקור עמוק במסורת היהודית האזוטורית. על מנת להגיע אליו אנו צריכים להציג שני מושגים בסיסיים של תורת הסוד בכלל ותורת האריז"ל בפרט: היושר והעיגולים. ניעזר בלימוד של דברי הרב רפאל משה לוריא זצ"ל, שילווה אותנו מכאן ועד סוף המאמר.¹¹

תהליכי ההתחדשות מאברהם העברי, המשך בעם ישראל, דרך הזהות היהודית באלפיים שנות גלות, וכלה בזהות הישראלית. הרב אשכנזי הדגיש את חשיבות המעבר בימינו מיהודיות גלותית לישראליות לאומית, דרך ה'עבריות', בדומה לתרבות העברית שביקשה הציגונות לחדש. (מתוך ויקיפדיה)

10. ראה לדוגמה הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו), מדרש בסוד ההפכים, הוצאת משכל ידיעות ספרים, תשס"ט.

11. הרב רפאל משה לוריא זצ"ל (תרצ"ז, 1937 - כ"ז בכסלו תש"ע, 2009) היה רב ומקובל ישראלי.

דהנה לפי מה שמבאר האריז"ל סדר האצילות מתחילתה, הרי שקודם האצילות אור אין סוף ממלא כל המציאות ואין מקום פנוי להעמיד העולמות, וכשעלה ברצונו כביכול להאציל העולמות וכל אשר בהם צמצם כביכול אורו לצדדים עד שנעשה חלל שבו העלם מאורו יתברך, ואחר זה האציל קו אור בתוך החלל שממנו נתהוו העולמות בשני בחינות האחת עולם העגולים והשני אור היושר. ענין העגולים הוא שבירידת קו האור נתפשטו ממנו עשר עגולים זה בתוך זה העליון כתר והפנימי מלכות, ותוך חלל זה של העגולים נאצלה קומה של היושר פרצוף אדם קדמון שכלול מעשר ספירות, העגולים בחינת נפש והיושר בחינת רוח.

העגולים והיושר מהווים שניהם חדירה חוזרת של האור הא-לוהי אחרי הסתלקותו בתהליך הצמצום. ההבדל הראשון ביניהם משמש כמקור לשם הספציפי: אור העגולים נשאר בצדדים, ולכן צורתו כעגול מקיף, ואור היושר הנכנס פנימה דומה בצורתו לקו ישר. הבדל שני, מהותי יותר: העגולים מגדירים את נפש הבריאה, כלומר את עצם קיומה החיוני, החלק הפיזי שלה. היושר יוצר את רוח העולם, כלומר חלק שהוא לא חומרי, חלק מטפיזי. ממשיך הרב לוריא:

והנה ההנהגה של שני סדרים אלו, עגולים ויושר, חלוקים ביסודם. דרך ההשפעה שבאה בבחינת עגולים אין בזה שינוי והעלם ואין מעשה התחוננים מגיעים לעשות בהם שינוי בהשפעה. ואמנם הכל בא מידו של הקב"ה אבל זה בצורה של השפעה מסודרת, וכיון שיש שבעים עגולים כמבואר, לכן נאצלו שבעים אומות שכל אחת באה השפעתה מבחינה מיוחדת, ולפי מה שכתב האריז"ל גם בהם יש קומה שלימה של עשר ספירות שממנה יונקת הקלי', כלומר אומות שיניקתם מבחי' עשר עגולי א"ק, וכן הלאה לכן הם שבעים אומות, אבל כלל ישראל נקראים כך על שם היושר שכל מהותם ויניקתם הוא מבחינת היושר ובנין היושר תלוי בהם כשהם שומרים את התורה הכל בתיקון... ומבואר מכל הלין דרך ההנהגה של האומות היא הנהגה טבעית ששורשה בבחינת עגולים שהם בחי' נפש שזה יש לכל נברא בעולם, וכמו השמים השמש והירח והמזלות כולם הם בצורת עגולים, ולכן אומות העולם עובדי ע"ז משום

כיהן כראש ישיבת 'לפלגות ראובן' בירושלים. אז גם הוציא לאור את סדרות ספריו 'אסיפת שיעורים' ו'אבני שהם' על סוגיות הש"ס. בסוף שנות ה-80 עזב את ראשות הישיבה לטובת מפעל חייו החדש – העיסוק בתורת הקבלה ובכתבי האר"י הקדוש. הוא הצטרף לישיבת המקובלים 'שער השמים' ונעשה לאחד מראשיה, ומסר שם שיעורים למעלה מעשרים שנה. סדרת חיבוריו 'בית גנז' הכוללת כחמישים ספרים נחשבת כגולת הכותרת של יצירה ייחודית ומקורית במינה, באיכות כמו בכמות.

הציטוטים של הרב לוריא לקוחים ממאמרו "מעלת לימוד תורה בארץ ישראל", בית גנז – ארץ ישראל חלק ב, עמוד תקד.

שהשפעתם באה מהקב"ה דרך עגולים וטועים לומר שעל ידי שיעבדו לצורתם יבוא להם שפע נוסף.

ניתן לסכם שלוש נקודות מרכזיות הרלוונטיות במיוחד לדיוננו:

א. העיגולים 'אחראים' להנהגת העולם הטבעי. התכונות המהותיות של עולם הטבע ובעיקר היעדרות הבורא – כתופעה חיצונית לפחות – מקורם במערכת העיגולים. חוקי הטבע לתכונותיהם ולסוגיהם, מקורם במערכת העיגולים. מקום האדם כחלק כמעט זניח בתוך יקום כמעט אין סופי, מקורו במערכת העיגולים. הנהגת העיגולים 'עיוורת' או שקופה ביחס להתנהגות של הנבראים. חוק המשיכה פועל על הצדיק ועל הרשע באותה מידה. מצד אחד השמש זורחת לרווחת שניהם כאחד, ומצד שני ההרס הקטלני של רעידת אדמה לא מדלג על בתי חפים מפשע דווקא.

ב. לעומת זאת, הנהגת היושר מושפעת מהתנהגותה המוסרית של הבריאה. זכות וחובה, שכר ועונש, משפט וצדק, כל אלה מקורם ב"קו יושר". ליתר דיוק: הגדרת המוסר כהבחנה בין טוב לרע, או כסידור רצוני מושכל של אוסף של ערכים שיכולים גם להתנגש, כל אלה שואבים את מהותם מתוך "ספירות היושר".

ג. הנהגת היושר מיוחדת לישראל, הנהגת העיגולים 'שייכת' לאומות העולם. שוב, מדובר בהבחנה גנרית שניתן לפרשה בדרך הבאה: הבחירה במוסר כבסיס לברית בין הבורא לנברא (ולכן גם כחוק מחייב) מגדירה באופן מהותי את זהות ישראל. כדוגמה טיפולוגית מכוונת אפשר לטעון שזוהי דרכו של אברהם אבינו מול דרכו של המלך נמרוד. אמנם שניהם לא מסתפקים בעולם במצבו הנוכחי ושניהם רוצים לשנות ולתקן אותו. אבל בשונה מאברהם המשתף פעולה עם הקב"ה ומבקש לכרות אתו ברית מוסרית מבוססת על צדקה ומשפט, בוחר נמרוד בדרך שונה לחלוטין. הוא סובר שהאדם יכול לשלוט על עולמו באופן עצמאי בלי עזרה מלמעלה. בעזרת טכנולוגיה מתקדמת, שנובעת כנראה מהבנה עמוקה של חוקי הטבע, הוא רוצה להקים חברה אנושית מאוחדת וחזקה.¹² לפי פרספקטיבה זו ניתן להוסיף שאין זה מפתיע שהפילוסופיה ומדעי הטבע נוסדו והתפתחו דווקא על ידי הציוויליזציות הגדולות של האומות כאשר עם ישראל לקח חלק קטן מאוד בכך.

12. ראה למשל: זוהר נח עג ע"ב; בראשית רבה ל"ח, יג.

לפני שנתקדם הלאה, אפשר כבר להתחיל לקשר מסקנות אלו עם מה שלמדנו בפרק הקודם. חקר מדעי הטבע שייך לחקר הבריאה דרך הנהגת העיגולים. אולי ניתן לפרש כך את המשנה באבות "תקופות וגמטריאות, פרפראות לחכמה" כלומר פריפריה, צדדים, בחינת עיגולים. אומות העולם, כממשיכות דרכו של נמרוד, התמחו בחכמה זו מתוך רצון ותקווה שדרך הבנת עולם האובייקטים (עולם המָה) ניתן יהיה להבין ולשלוט עליו. דרך זו לאו דווקא סותרת אה המוסר, אבל היא איננה מחויבת אליו ובוודאי לא מודרכת על פיו. חכמת התורה פירושה בחירה רצונית של סמכות מוסרית עליונה וכריתת ברית עם אותה סמכות. מטרתה של חכמה זו היא להפוך עולם המָה לעולם המִי. זוהי מהותה של זהות ישראל. הרב אשכנזי מסכם רעיון זה כשהוא טוען כי תפקיד המצוות הוא פרסונליזציה של עולם של אובייקטים.¹³

הרב אשכנזי שואב גם מדברי הרב קוק על היחס הראוי בין היושר לעיגולים:

היושר הוא הדבר היותר עקרי בההויה, העיגולים הנם טפלים לו, כלומר חופש החיים, חופש המוחלט מצד מקור ההויה, החופש שבמושג הא-להי, שיצירת ההויה באה מצדו המוסרי, זהו הכל...
בתוך העיגולים עצמם, בתוך חקי ההויה המוכרחים, בתוך חקי הברזל האיתנים, שאינם משתנים בפעולתם על גוי ועל אדם יחד, הפועלים את טובם על כל הרעים, ומקדיחים בצד הבורע שלהם גם את הטובים והישרים, בתוכיות פנימיות רק היושר הולך ופועל, הנם הולכים לתכונת היושר ובשבילו... (שמונה קבצים א', קמז)

הרב אשכנזי מבחין בקטע זה באחד היסודות החשובים של המטפיזיקה:

בפסקה שלפנינו מתייחס הרב לאחת מבין הבעיות היותר חמורות של המטאפיזיקה הכללית, המתח שבין מושג הבחירה המוסרית מחד גיסא, וחוקיות הטבע מאידך גיסא. החוקיות שבטבע מוכרת ומוגדרת כמוכרחת באורח טוטאלי. היא מתגלה כמציאות בלתי פרסונאלית לחלוטין, ונתונה לדטרמיניזם חרש ועיוור. והנחה זו מוסכמת על כל חוקר אפיסטמולוגיה מדעית. מציאות זו של עולמנו מכונה בשורשה בחכמת הקבלה "ספירות דעיגולים". אולם אי אפשר שלא להבחין בעולמנו גם במימד הפוך, והוא הצד הפרסונאלי, ה"אני" שמתגלה במודעות האדם כלפי עצמו, החי על פי ערכים רוחניים ומוסריים. במושגי הקבלה, מימד זה של המציאות נקרא בשורשו בשם "ספירות דקו היושר".

13. ראה מאמרו: "Les mitsvot, humanisation des choses", La Parole et l'écrit, Paris 1999.

תורה ומדע כביטוי ליושר ועיגולים

הסתירה בין שני מימדים מנוגדים אלה באותו עולם, ואשר איננה ניתנת לרדוקציה על ידי השכל האנושי, מהווה אחד מהמכשולים המרכזיים של חיפוש הפילוסוף אחר הבנת עולמו.¹⁴

עולם הטבע (והחקר שלו, המדע) הוא עולם של אובייקטים. זה עולם מנוכר שנשלט על ידי דטרמיניזם עיוור. נזכור את אמרתו המפורסמת של הפילוסוף היווני דמוקריטוס כ-400 שנה לפנה"ס: "כל מה שקיים ביקום אינו אלא פרי המקריות או ההכרחיות". המדע של תחילת המאה העשרים תיאר את העולם כתוצאה מצורך מוחלט, כלומר נשלט על ידי מערכת של חוקים דטרמיניסטיים לחלוטין. היראותו של דבר כמקרה הוסברה כתוצאה של הבורות שלנו או של חוסר יכולתנו לתאר את באופן מדויק מספיק את הדטרמיניזם הטבעי.

עם ניסוחה של מכניקת הקוונטים התגלה שקיימת צורה אחרת של מקרה, עדינה יותר, אשר שולטת על חוקי הטבע ברמה התת-אטומית. בסוף, דמוקריטוס צדק... אקראיות מהותית ודטרמיניזם מוחלט הם מאפיינים בסיסיים של מערכת העיגולים. לעומת זאת, התורה טוענת לקיומו של כוח נוסף: הרצון. הרצון שייך מהותית למערכת היושר. הוא בסיס לבחירה החופשית, המהווה יסוד המערכת המוסרית. הרצון אף מעניק משמעות להתפתחותה של ההיסטוריה. הוא קובע מראש מהי מטרת אותה התפתחות. יכול להיות שבסופו של דבר יתברר שנקודת ההתבדרות העיקרית בין תורת האבולוציה של דרווין (כולל גלגוליה החדשים) לבין מה שמכונה לפעמים הגישה האבולוציונית של הרב קוק היא בדיוק נקודת הרצון. הראשונה מונחית על ידי כוחות דמוקריטוס והשנייה כוח הרצון הא-לוהי.

בעשורים האחרונים של המאה העשרים, כחלק מהניסיונות למצוא חיים בכוכבים אחרים, ניסו להגדיר מה מאפיין את תופעת החיים. המטרה הייתה לזהות יצורים חיים אם וכאשר יפגשו אותם. אחד הקריטריונים הבולטים היה: טלאונומיה או תכליתיות ביולוגית, שהוא המושג הקרוב ביותר למושג הרצון שיכול להופיע במערכת העיגולים של הטבע.

14. הרב יהודא ליאון אשכנזי, "שימוש במושגים קבליים במשנתו של הרב קוק", <http://www.manitou.org.il/hebrew/text.php?id=12>. התפרסם בתוך הספר יובל אורות, בעריכת ב' איש שלום וש' רוזנברג, ירושלים, תשס"ה, עמ' 123-128.

ראינו אם כן שמקור הקונפליקט והסתירות בין התורה למדע מוצא את ביטוי הבסיסי בהבדל המהותי שבין מערכת היושר למערכת העיגולים. באותו מאמר שכבר צוטט למעלה, מוסיף הרב אשכנזי ואומר:

הפילוסופים נוטים בדרך כלל להנחה, שהאמת הבלעדית המוכרחת היא החוקיות הבלתי פרסונאלית של הדטרמיניזם. גם כאשר, בדורות הקדמונים, קיבלו מן הפילוסופים הראשונים את האפשרות של מציאות כוחות אליים עליונים, הניחו שכוחות אלו כפופים גם הם למסגרת חוקית אשר למעלה מהם. ודווקא זה הביא אותם כבר מראשית חשיבתם הדטרמיניסטית לכפירה באלילות. מכל מקום היא ההנחה המסתתרת מאחורי החשיבה הדטרמיניסטית מדעית, בתרבות הנוכחית. אכן, פילוסופים רבים מסכימים לקיום יסוד אונטולוגי לחופש הרצון הקיים באדם. דאם לא כן, נשאר הדבר בגדר הגיגי לב. אלא, יש להסביר את זה כאמונה פרטית של הפילוסוף כאנוש, ולא כפילוסוף. למעשה הסברא הפילוסופית כשלעצמה נוטה להתייחס לעניין החופש כבעייתי וטעון הסבר לגופו. ובזה כל אחד בוחר בדרכו הסובייקטיבית.

כלומר, גם אם ברמה האישית הפרטית ניתן לפתור את הקונפליקט (במילים אחרות מדען מאמין אינו בהכרח סובל מפיצול אישיות), ברמה האידיאולוגית הסתירה תמיד קיימת. דטרמיניזם ורצון, עיגולים ויושר, מדע ותורה, חכמות המָה וחכמות המי, יכולים לחיות במקביל אבל לא ממש ביחד.

לקראת סוף דבריו מציע הרב אשכנזי דרך מקורית לפתרון הבעיה.¹⁵ בלי להיכנס לעובי הפתרון המוצע שם, ניתן לציין כי הגישה של הרב אשכנזי מבוססת על הערה כללית שתשמע גם אותנו לקראת הפתרון שנציע במאמר זה. וכך כותב הרב אשכנזי:

והנה, אותה פרובלמאטיקה, הטומנת בחובה מתח בין חופש הרצון וחוקיות הטבע, ושאינה ניתנת לפיתרון הגון על ידי ההגות הפילוסופית, (באשר, אם המציאות החוקית קודמת, אין שום אפשרות ליצירת הרצון המוסרי ממנה), נלמדת על פי תורת הקבלה על פי העיקרון של המוניזם המוחלט, הנלמד מן המונותאיזם העברי, המעמיד את הרצון כהוויה קודמת לכל, על פני "הגלגל המניע ולא מונע".

מונותאיזם עברי פירושו – היושר והעיגולים מהווים הופעות שונות של כוח אחד ויחיד. אמנם שניהם משמשים כהנהגות שונות, אבל הן שייכות למנהיג אחד. בשתי

15. דרך זו מבוססת על ניתוח עדין של תהליך הצמצום ומשתמשת במושג מרכזי אחר מתוך תורת האר"י, מושג הרשימו. תיאור גישה זו גולש מעבר לגבולות מאמר זה. הקורא מוזמן בחום לגשת לאתר של מכון מניטו (www.manitou.org.il) ולגלות את העושר והמקוריות של הדרך המיוחדת של הרב יהודא אשכנזי.

הנהגות אלה בוחר המנהיג להתגלות בעולמו. דרך אמירה זו אנו רוצים להציג כיוון מחשבה חדש ליחס בין שתי החכמות.

ד. גישה חדשה

חשוב להקדים, שאין ברצוננו – וביכולתנו – להביא כאן פתרון מקיף וממצה של הקונפליקט. פתרון כזה יהיה בגדר פתרון קסם, וכידוע קסמים הם אויבים של המדענים ושל המאמינים באותה מידה. אנו רוצים לתאר כאן תהליך בהתהוות. תהליכים כאלה לוקחים זמן. הם חייבים להתקדם לאט כי בהיותם מהפכנים במהותם, הם יכולים להרוס במקום שהם רוצים לבנות. זה נכון גם לגבי התורה וגם לגבי המדע, כי שני התחומים הם – ובצדק – שמרנים במהותם ושינוי פרדיגמה יכול להיות מאוד טראומתי אם הוא לא נעשה בהסכמה ובהפנמה.

הגישה שאנו מציעים כאן מתארת תנועה כפולה של מרכז הכובד של כל אחת מהחכמות הנידונות, כל אחת זזה לקראת השנייה, כך שאם ננהל את התנועות האלה באופן זהיר ומבוקר יש תקווה שמפגש ושילוב אמתי ביניהם יוכלו אי פעם להתרחש וגם להתקיים.

1. מדע בתנועה

אחת האקסיומות הגדולות של המחקר המדעי היא היחס לאדם בתור מרכיב מסוים של הטבע שאיננו שונה באופן מהותי מיתר המרכיבים של העולם. יתר על כן, לקיומו ולפעולתו יש השלכות קטנות ביותר אם בכלל על ההיסטוריה של היקום, שהוא כמעט אין סופי בקנה מידה אנושי. ייתכן, ושוב נגיד זאת בזהירות רבה, שהמדע המודרני מתחיל לגלות סדקים בתוך האקסיומה הסגורה הזאת. במילים אחרות, ייתכן והאדם תופס מקום שאינו שולי, ואולי אף מרכזי, בתוך היקום. נסייג מיד ונדגיש כי תגליות אלה, או ליתר דיוק פירושן על ידי מדענים שונים, עדיין שנויות במחלוקת. אבל השיח סביב הנושא הזה כבר חי וקיים, ובעשור השני של המאה ה-21 לא ניתן להתעלם ממנו. הניסוח וההבנה של תגלית כזו דורשים ידע בפיזיקה ובמתמטיקה שמעבר להיקף מאמר זה. בכל זאת ננסה להטעים את הקורא בדוגמה אחת. מדובר בדוגמה מוזרה ביותר, והיא כאמור שנויה במחלוקת תוססת: זוהי סוגיית העיקרון האנתרופי (מהמילה אנתרופוס – אדם ביוונית).¹⁶

16. בהקשר זה ראה את מאמרו של פרופ' נתן אביעזר, "האדם – נזר הבריאה", בספר זה.

בבסיס הרעיון של העיקרון האנתרופי נמצאת הטענה שהתהליכים דרכם מתפתח היקום לא מתרחשים באופן אקראי. לפיכך, הם משקפים סדר בסיסי סמוי שמהותו כמעט רוחנית, ושמשקף תכלית שמטרתה הסופית היא החיים עצמם.

התאוריה של המפץ הגדול מהווה כיום הפרדיגמה המקובלת בקהילה המדעית. אחת ההשלכות שלה היא שחוקי הטבע אינם ניתנים לשינוי, ואותם חוקים מכירים במצב התחלתי שממנו התפתח היקום עד להיווצרות החיים. עצם קיום נקודת התחלה שכזו מהפכני בפני עצמו: העולם איננו קדמון וזוהי קביעה מדעית.

העיקרון האנתרופי בגרסתו החלשה טוען כי הערכים הנצפים של הגדלים הפיזיקליים והקוסמולוגיים הבסיסיים אינם בעלי סבירות אקראית. הם הוגבלו על ידי הדרישה שיתקיימו מקומות (כמו מערכת השמש שלנו) שבהם חיים מבוססי פחמן יכולים להתפתח, ועל ידי הדרישה שהיקום יהיה קיים מספיק זמן בשביל שזה יקרה. באופן ספציפי יותר, לפי הפיזיקה המודרנית קיימים ארבעה סוגים של כוחות: כוח המשיכה, הכוח האלקטרומגנטי (חשמל ומגנטיות), הכוח החזק (אחראי בין היתר להתלכדות מרכיבי הגרעין האטומי) והכוח החלש (אחראי למשל לאפקט ההיתוך הגרעיני שמהווה מנגנון הכרחי לקיום ופעילות הכוכבים). כל אחד מהכוחות האלה מאופיין על ידי קבוע מסוים. שינוי קטן ואפילו מזערי ביותר של אחד מהגדלים האלה יגרום לחוסר אפשרות של התפתחות היקום ולנוכחות החיים כפי שאנו מכירים אותם.

בגרסתו החזקה מרמז העיקרון האנתרופי כי ייתכן אמנם שקיימים יקומים אחרים, אבל במקומות אלה אין סיכוי שיופיעו תנאים המאפשרים להתפתחות החיים. קיומו של היקום שלנו עם חוקים אלו נראה כמכוון להופעתו ולקיומו של האדם.

ההשלכות הפילוסופיות של העיקרון האנתרופי ברורות. האדם, כנציג מובחר של יצורי החיים ביקום, איננו יותר אלמנט ניטרלי, גרגיר אבק זניח בתוך יקום אין סופי. אחרי שנים של דחייתו הצדה בעקבות המהפכה הקופרניקאית, האדם חוזר להיות מרכזו ואפילו תכליתו של העולם!¹⁷ שוב נדגיש: זהירות! מדובר בינתיים רק בתאוריה המספקת הסבר אפשרי לאחת החידות הגדולות של הפיזיקה המודרנית. הסבר זה

17. באופן אירוני למדי העיקרון האנתרופי הוצע לראשונה בפולין בשנת 1973, במהלך סדרה של הרצאות מיוחדות לרגל יום הולדתו ה-500 של קופרניקוס. הוא הוצע על ידי ברנדון קרטור, שהייתה לו החוצפה להכריז שהאנושות אכן מחזיקה מקום מיוחד ביקום, טענה שהיא בדיוק ההפך מהתאוריה המקובלת כיום בזכות קופרניקוס.

עדיין שנויי במחלוקת גדולה בתוך הקהילה המדעית, החל מדחייה מוחלטת על הסף וכלה בספקנות מדעית טיפוסית. בכל אופן גם אם סביר שהעיקרון האנתרופי יעבור עוד גלגולים רבים, מדובר כאן לפי המונחים שהשתמשנו בפרק הקודם ב'פזילה' ראשונה של עולם העיגולים לתוך מערכת היושר, או בכניסה של קו הישר (האדם כיצור חיי מיוחד) לתוך העולם הסגור לכאורה של העיגולים (עולם הטבע המנוכר).

נסיים חלק זה בדוגמה נוספת מתוך עולמה המוזר של מכניקת הקוונטים.

פיזיקת הקוונטים חושפת תופעה מוזרה: יש השפעה דרמטית של המתבונן על האובייקט הנצפה. בפיזיקה הקלאסית, אנו יודעים כי מדידה של תכונה כלשהי של אובייקט, למשל מיקומו או מהירותו, משנה את מצבו של האובייקט הנצפה. למשל, כאשר שוטר שולח קרן לייזר למכונית נעה כדי למדוד את מהירותה, הוא משנה קצת את מצב המכונית. כאשר הפוטונים של קרן הלייזר מגיעים למכונית, הם מעבירים לה תנע ואנרגיה בכמות זעירה. עם זאת, בפיזיקה הקלאסית ניתן בדרך כלל להזניח השפעה זו.

בפיזיקה קוונטית, לעומת זאת, למדידה יש אפקט דרמטי: האובייקט הנצפה מופרע באופן בלתי ניתן להזנחה. הדבר נובע מכך שלפני שאנו מודדים גודל מסוים אנחנו לא יכולים לחזות את התוצאה של המדידה אלא במונחים הסתברותיים. אבל לאחר המדידה מצבו של האובייקט הנמדד נקבע באופן מוחלט וודאי; כלומר, עצם המדידה שינתה את מצבו של האובייקט הנצפה.

שוב, ההשלכות מרחיקות לכת, אם כי בצורה עדינה יותר מאשר בסוגיה של העיקרון האנתרופי. כאן אנו רואים שקיימת אינטראקציה הדוקה בין הצופה לנצפה, כלומר הגבול הברור לכאורה בין הסובייקט לאובייקט הולך ונהיה מטושטש. עצם נוכחות האדם (או צופה אחר) ופעולתו בעולם משנה את מצבו של העולם. האדם אינו אלמנט ניטרלי ביחס לטבע. הטבע מגיב לנוכחות האדם. גם בסוגיה זו הקיר שעמד עד עכשיו בין היושר לעיגולים מתחיל להיסדק.

2. תורה בתנועה

החידוש האמיתי של המאמר הזה נמצא בלימוד דבריו של הרב רפאל לוריא, המופיעים בהמשך המאמר שהבאנו בפרק השני. נקודת הפתיחה נמצאת בלימוד של חז"ל:

אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר: "ואמר ביום ההוא הנה א-להינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו" (ישעיהו כ"ה, ט). (תענית לא ע"א)

לפי פירושו של הרב לוריא הגמרא מרמזת כאן שלעתיד לבוא, אחרי זמן התיקון, הנהגת העיגולים תעבור גם היא להיות שייכת לעם ישראל, והיא אף תשמש כהנהגה העיקרית. הרב לוריא ממשיך ומסביר:

בפשוטו, עניין המחול מראה על דרך הנהגה של עגולים שזה יהי הלעתיד לבוא, ובדרך הנהגה זה אין הבדל בין צדיק לצדיק ולכן כולם קרובים להקב"ה שיושב ביניהם באותה מדה, וכולם מראים באצבע ואומרים הנה אלוקינו זה.

על מנת להבין את ההסבר של הרב לוריא עלינו להבין תחילה איך ההבחנה בין יושר ועיגולים אינה רק הבחנה בין התורה לבין מדעי הטבע, אלא גם בין שני גילויים שונים של התורה עצמה. הרב לוריא מחדש, שהתורה שניתנה בהר הסיני היא בעיקר ספר של קודים וכללי התנהגות מוסריים. תורה זו מהווה שלב הכרחי אך לא מספיק של תהליך גדול יותר. למעשה תורה זו חושפת רק צד אחד של תורה רחבה ועמוקה יותר שמטרתה אינה המוסר, אלא ידיעת ה'. הרב לוריא משווה את נתינת התורה בסיני לשלב של הקידושין ביצירת הזוגיות:

ואחר זה במעמד הר סיני היו הקדושין, שזה הקנין שיש לבעל באשה שאסורה על כל העולם, וכדברי הר"ן בנדרים ל' היא מבטלת עצמה אליו. וזה מה שאמר הקב"ה למשה רבנו: "בהוציאך את העם תעבדון את האלוקים על ההר הזה", הלשון 'תעבדון' הוא כמו עבד, שכל מה שיש לו שייך לרב, ובחינה זו הייתה לכלל ישראל במעמד הר סיני... וזה נעשה על ידי קידושין, שהיא אסורה על כל העולם ומבחינת הקניין אישות היא עבד ומסרה לבעלה בעלות על זה, ולכן אין לה קידושין באחר. וחסר עתה הבחינה של הבאה לביתו, והנה בחינה זו לא יכלה להיות לא במעמד הר סיני ולא במשכן ולא במקדש, אלא על ידי הבאתם לארץ ישראל ששם הוא ביתו של הקב"ה...

לדבריו, כשם שאיש ואישה אינה מתחברים כדי להישאר לעולם מאורסים כך הקשר הנוצר על ידי התורה לא יכול להיות מטרה בפני עצמו. המצוות הן בעיקר פקודות שיצאו מסמכות עליונה, המאלצות ואף משעבדות את מי שמקבל אותן. הרב לוריא אינו מהסס ליחס את המילה "תעבדון" למילה עבדות. זוהי המשמעות של אירוסין וזה בדיוק תפקידו של היושר: הכשרה חינוכית, ערכית ומוסרית, הכנה הכרחית בהתפתחותו של האדם שמלמדת אותו להתנהג בדרך היושר. אבל הכנה זו איננה

התכלית. התורה של היושר מגלה אמנם את רצון הבורא, אבל היא לא חושפת אותו. ידיעת הבורא איננה מושגת דרך תורת היושר, היא שייכת לתורת העיגולים.

ויראה הביאור בזה עפ"י מה שמצינו בחז"ל ריש בראשית, שדרשו: "בראשית" – בשביל התורה שנקראת ראשית, בשביל ישראל שנקראו ראשית. ויש לומר הכוונה על שני הנהגות אלו, הנהגה של עגולים והנהגה של יושר, ששניהם נקראים ראשית ע"ד הפסוק "ראשית חכמה". העגולים הם התכלית בשביל התורה, והיושר הוא תכלית בשביל ישראל. והנה התכלית בשביל ישראל שהוא הנהגת היושר... והתכלית בשביל התורה הוא כמו שאמרו חז"ל: "אורייתא שמא דקוב"ה", כלומר שעל ידי התורה יכולים להכיר את הבורא...

"בשביל ישראל" פירושו כדי ליישר את ישראל, כפי שרמוז בשם ישראל עצמו. ו"בשביל התורה" במובן שהתורה משקפת וחושפת את הקב"ה בעצמו "אורייתא שמא דקוב"ה".

הרי מבואר תכלית הבריאה להכיר גדלות הבורא יתברך עד מקום שיד אדם מגעת, ועל בחינה זו אמרו: "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים", היא הנהגה עגולים שעיקר ענינה הכרת גדלות הבורא, וכל אחד מראה באצבעו הנה אלוקינו זה. ובחינה זו היא בחינה אחרת של תכלית הבריאה. ועתידה הנהגה זו להיות לעילא מהנהגת היושר ועל זה רמזו – "אשת חיל", הם העגולים, "עטרת בעלה".

בעולם הזה, או ליתר דיוק בשלב הזה של העולם, הנהגת העיגולים היא משנית ביחס להנהגת היושר. אבל אחרי התיקון תחזור הנהגת העיגולים ביתר שאת ויופי: עטרת בעלה, כלומר הקב"ה יתפאר ויתעטר בישראל בת זוגו.

ויראה לומר, שזו הייתה תורת הדורות הקודמים לפני מעמד הר סיני, כמו שמצינו שאדם הראשון למד תורה ויש אומרים שהוא חיבר ספר יצירה, וכן חנוך מתושלח שם ועבר שיעקב למד אצלם תורה, וכן נח אמרו חז"ל שלמד תורה, והאבות הקדושים אברהם כליותיו נובעות לו מעיינות חכמה, ויצחק למד תורה וכן יעקב, ולוי למד תורה והיה ראש ישיבה על שבט לוי שלמדו תורה במצרים. ויש לומר שתורה זו היא תורת הצדיקים לעתיד לבוא שעתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, שהיא התורה של ידיעת הבורא. וכמו שמצינו שאברהם אבינו הודיע טבעו של הבורא בעולם. ואמרו חז"ל שהיה לו ארבע מאות פרקים במסכת עבודה זרה, שכל זה מורה שעיקר תורתם היתה מבחינה של עגולים ומחול, שתכליתה הוא ידיעת הבורא, ובה נאמר שבעים פנים לתורה.

בסדר הבריאה העיגולים מופיעים לפני היושר. אבל הופעתם היא גסה ולא מעובדת. כוחם עצום אבל לא מנותב, ללא תכלית וללא רצון, כמו כוחות הטבע העצומים

והעיוורים. רק יחידי סגולה כמו האבות הקדושים יכלו לינוק מהנהגת העיגולים ללא פגע, אבל כלל האנושות פירשה את כוחם העצום של איתני הטבע כעבודה זרה. העובדה שישראל מונהגת כעת לפי היושר היא זכות, כי היושר מכשיר ומזכך את מה שנמצא בצורה גולמית וגסה. אומות העולם שייכות להנהגת העיגולים שעדיין לא עברה תיקון ועידון, ולכן הדבר מתפרש כעבודת אלילים ולא כעבודת ה'.

וכלל ישראל במתן תורה בסיני קבלו התורה של היושר, שעליה נאמר "בשביל ישראל" – התכלית של יחוד קוב"ה וכנסת ישראל. ולעתיד לבוא "אשת חיל עטרת בעלה" היא התורה של בחינת עגולים, שהיא ידיעת הבורא, שזה הדר כבודו והדר יופיו להכיר אותו יתברך כביכול.

ולפום ריהטא נראה שעל בחינה זו של תורה שתכליתה ידיעת הבורא אמרו חז"ל: "רצונך לראות שכינה בעולם זה – עסוק בתורה בארץ ישראל", מה שבפשוטו אינו מובן מה עניין עסק התורה לראיית שכינה? ובהכרח הכוונה של ראיית כבוד הבורא שתכליתה מבחינת מחול לצדיקים, שזה נקרא תורה לראות את השכינה להכיר ולדע את הבורא, וזה מסוגל דווקא בארץ ישראל, וכמו שמצינו באבות הקדושים שהשיגו תורה זו בארץ ישראל ואילו תורת היושר בשביל ישראל השיגו במדבר בחו"ל. וזו מעלתה של ארץ ישראל שאוירא מחכים ושכינה בתוכה עיקר ענינה להאיר ידיעת הבורא...

תורת העיגולים מתאימה יותר לארץ ישראל. אי אפשר שלא להזכיר כאן את דברי הרב קוק:

הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל, והשכינה שירדה בגלות עם ישראל הוא הכשרון להעמיד קדושה בנגוד לטבע. אבל הקדושה הלוחמת נגד הטבע אינה קדושה שלמה, צריכה היא להיות בלועה בתמציתה העליונה בקדושה העליונה, שהיא הקדושה שבטבע עצמה, שהוא יסוד תקון עולם כולו וביסומו הגמור, והקודש שבגולה יחובר אל קודש הארץ, "ועתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל" (מגילה כט ע"א). כשבאים להשכלה עליונה זו של הקדושה השלמה שבטבע, הכוללת בקרבה ג"כ את הקדושה שלמעלה מן הטבע והמתנגדת אל הטבע, אז המלחמה חודלת לגמרי, מדת הדין מתבסמת, והכל נוטה כלפי חסד. כל הכחות שבאדם הפרטי נראים בעדינותם המרוממה, כפי מה שהם בטבעם, והרי הם קדושים ומוכשרים לעלוי היותר עליון, והאור שלמעלה מן הטבע עומד אצור בהם לעת הצורך, והאדם חש בקרבו חופש של נועם קודש, ו"ימוד עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו, שנאמר: 'בקרבת קדוש' (הושע י"א, ט) " (תענית יא ע"ב).

(אורות, אורות התחיה כ"ח, עמ' עז)

הרב לוריא, אף שהיה חסיד סלונים, ולא היה מזוהה עם התורה או השיטה של הרב קוק, לוקח את דברי הרא"ה צעד אחד קדימה. לדבריו, לא מדובר בקדושה בלבד אלא בכל התורה כולה:

שסוף דבר הוא וידעת את ה', וכמו שפירש בהתורה והמצוה, ואחר שתביא הארוסה בידה מתנה הזאת שהיא האמונה, יביא לה כנגדן מתנה מצדו שתדע את ה' שיגלה לה אותותיו ומופתיו והשראת שכינתו בתוכם עד שידעו את ה' בידיעה ברורה כדבר המושג בחוש, שלא יצטרכו עוד לאמונה, שהאמונה היא בדבר שאין לו בו ידיעה ברורה רק קבלה, אבל הם יהיה להם ידיעה לדעת את ה' שבהשגה שהוא גדול מן האמונה עכ"ל. מתבאר כי כל האמור קודם הוא מבחינת הנהגת היושר והתכלית של השכר, הוא וידעת את ה' מבחינה העגולים והמחול. שנראה מכל זה אשר זה תכלית הבריאה והעונג שיש להקב"ה כביכול מהבריאה, וגם כלל ישראל יש להם ענג מידיעת הבורא בבחינת מחול לצדיקים.

האמונה שייכת לתורת היושר, בתורת העיגולים מחליף אותה החוש. זוהי ידיעה בלתי אמצעית של מקור הרצון עצמו. הנקודה החשובה היא שדווקא בהיותה אימננטית מביאה תורת העיגולים לידיעת הבורא. העיגולים הם תשתית מבנה עולם הטבע ותשתית זו אימננטית לעולם, היא נוכחת בכל פן של הבריאה. היא לא נכפית על ידי רצון חיצוני, היא מבטאת את שורש הרצון: הרצון לברוא. היא לא יכולה להתנגד לטבע כי היא מזדהה לגמרי עם הטבע.

בשלב זה יש להעיר שלוש הערות.

ראשית, וכמו שכבר ציינו קודם, העיגולים הקדימו את היושר בהופעתם בעולם. זוהי תורת האבות של ישראל והנהגת האומות באנושות. על מנת שתורת העיגולים כתורה ולא כתוהו תהיה נגישה לעם שלם ודרכו לאנושות כולה, היא חייבת לעבור הכנה, הכשרה, עידון וזיכוך על ידי תורת היושר. זהו תפקידו של החוק המוסרי שהוא טרנסצנדנטי לעולם, חיצוני ואפילו מנוגד לטבע ולמדעי הטבע. תורה של עיגולים שתבוא בלי הכנת היושר יכולה להיות הרסנית, כמו שרמזו חז"ל על מצב העולם שהיה לפני המבול ושמבחינה מסוימת גם גרם למבול. רק נזכיר שהעיגולים שייכים במקור לעולם התוהו ותורת היושר לעולם התיקון. תורת העיגולים שבאה אחרי הכשרת היושר מכונה בחסידות "אורות דתוהו בכלים דתיקון"¹⁸.

18. ראה למשל הרב מנחם מנדל שניאורסון, אגרות קודש כרך יא, אגרת ג'תקעג.

שנית, אסור לערבב את תורת העיגולים עם הדוקטרינה המכונה פנתאיזם. הפנתאיזם טוען שהעולם (א-לוהים) הוא הא-ל (ה'), תורת העיגולים טוענת שה' הוא הא-לוהים. המשוואה איננה סימטרית. המהות הטרנסצנדנטית של ה' איננה מבוטלת: הפער בין הבורא לבריאה תמיד יהיה קיים גם אם זה רק בצורה אסימפטוטית, כלומר קטן כפי שנרצה. תורת העיגולים טוענת שהטבע איננו מסתיר יותר את הבורא אלא מגלה אותו, וככל שנשכיל ונבין יותר את סודות הטבע נתקרב יותר לידיעת ה'.

שלישית, המעבר מתורת היושר לתורת העיגולים חייב להיות תהליך הדרגתי רציף ומבוקר. תהליך שכזה ייקח זמן וידרוש שינוי תודעה ומנטליות. לא מדובר חלילה בביטול פתאומי של ערכי היושר והחלפתם בערכי העיגולים. התהליך זה מבחינה זו להופעת הגאולה השלמה: קמעא קמעא (ירושלמי ברכות א', א). לא מדובר במהפכה או רפורמה אלה בשינוי אטי ומבוקר של התודעה. שינוי שדרכו נגלה שהחכמה שבאה מלמטה והחכמה שבאה מלמעלה יכולות וצריכות להיפגש כי שתיהן יחד מבטאות אמת אחת.

ידיעת ה' מותנית בחשיפת נוכחותו בעולם הטבעי ולא רק בצייתנות עיוורת למצוותיו. האדם יכול אז לפגוש את הא-לוהי לא רק במופשט ומחוצה לו אלא מתוך עולמו הקרוב והמוחשי. ברור אם כן שכל חכמה ומדע שמטרתם חקר וגילוי האמת יכולים לחשוף את הבורא לא פחות ואף יותר מאשר שמירת המצוות.

ה. סיכום

ניסינו להראות כי המפגש של חכמת הטבע (המדע) עם חכמת התורה יתאפשר באמת רק אחרי שכל אחת מהן תתחיל לעזוב את העמדה היציבה והמבוצרת שלה ותנוע לקראת חברתה. התנועות האלה הן בהכרח אטיות, מכיוון שהן משנות תודעה ויצורות נקודות מבט חדשות וחדשניות. גם הקהילה המדעית וגם עולם התורה שמרנים במהות ובצדק. שינוי פתאומי לא מבוקר ולא מופנם יכול להזיק ולהרוס, כלומר להרחיק עוד יותר את שני העולמות. אנו סבורים אמנם שתהליכי הקרוב כבר החלו, ושהם חלק וביטוי של תהליך מקיף יותר המכונה לפעמים תהליך הגאולה.